

Szegények, munkanélküliek, hajléktalanok

Darók Ildikó

Eddigi életemnek majdnem a felét *szociális munkásként*¹ éltem le. Az elkövetkező oldalak írása közben nem tudtam elvonatkoztatni a gyakorlati tapasztalattól. A fogalmak kifejtéskor felidéződött bennem a családsegítő szolgálat² várója, ahol olyan családok várják, hogy a családgondozó segítsen nekik ügyük intézésében, munkakeresésben, vagy éppen ruhát, élelmiszert szerezzen, akik számára a szegénység, a munkanélküliség vagy a hajléktalanság a mindennapokat jelenti. A következőkben leírt példák zömét a munkavégzésem során éltem át, így lehet, hogy azok nem elég objektívek, hiszen érzelmek fűződnek hozzájuk, az életem részévé váltak.

Néhány éve késő éjszaka barátaimmal egy koncert után hazafelé sétáltunk. Egyszer csak arra lettünk figyelmesek, hogy tőlünk kb. száz méterre egy férfi iszonyatosan cibál egy közlekedési táblát. Nyög, káromkodik, és teljes erejével tépi a „mackósajtot”. Mit csinálhat? Talán egy pszichiátriai beteg, aki azt hallucinálta, hogy a tábla belekötött? Ahogy észrevett minket, alábbhagyott a lelkesedése és néhány méterrel eltávolodott haragja célpontjától. Amint látta, hogy egyikünk sem visel szürke egyenruhát, visszatért tevékenységéhez és tovább erőlködött.

Kicsit tanakodtunk, mitévők legyünk. Lehet, hogy szüksége van a segítségünkre, esetleg mentőt kell hívni... Győzött a szociális munkás mentalitásunk, no meg persze a kíváncsiság!

¹ A szociális munkás olyan főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkező személy, aki munkája során a hozzá forduló egyének és családok számára átfogó segítsége nyújt problémáik megoldásában. Ez a segítségnyújtás irányulhat pénzületi javak (segélyek, támogatások) megszerzésére, de szólhat lelki, életvezetési problémákról, gyermeknevelési kérdésekről stb. Munkájukat egy minden szociális munkásra nézve kötelező szabályzat, az Etikai Kódex betartásával végzik. Egyik legfontosabb szabály, a titoktartási kötelezettség.

² A családsegítő szolgálatok olyan intézmények, ahová az emberek segítségért fordulhatnak. Az itt dolgozó szociális munkások, a családgondozók a helyi és az országos intézményrendszer és a törvények, rendeletek alapján segítséget nyújtanak a rászorulóknak. A szolgáltatások igénybevétele ingyenes. Minden 30.000 lélekszámot meghaladó település köteles családsegítő szolgálatot üzemeltetni.

Odamentünk és megszólítottuk őt. Először igen agresszív és ijedt volt. De értetlenségünkre elmagyarázta cselekvése okát:

„Tudjátok, van otthon három gyermekem. Munkanélküli vagyok már öt éve, és nem tudok elhelyezkedni. Az asszony beteg, sosem fog meggyógyulni, le is rokkantosították. Nem tudunk megélni a segélyekből, ezért rákényszerülök a mellékesre. Ez itt alumíniumcső. Kitépem, hazaviszem, ledarabolom, és úgy már átveszi a MÉH.”

„Ember, ez egy elsőbbségadás kötelező tábla!!!” – mondta döbbenten egyik barátom, aki már szenvedett autóbalesetet azért, mert nem adták meg neki az elsőbbséget.

„Mindegy nekem az, a fő, hogy a nyele alumínium!”

Beszélgetésünk még hosszan folytatódott mindarról, amit egy szóval úgy nevezhetnénk: szegénység. A társalgással nem váltottuk meg a világot, de „táblanyűvönkkel” megígértettük, hogy a továbbiakban békén hagyja az elsőbbségadás kötelező táblákat, inkább a parkolótáblákat ritkítja.

Depriváció

A depriváció jelentése

A szegénység szinte egyidős a civilizációval. A magántulajdon megjelenésével őseink máris megkezdték a javak birtoklásáért folytatott harcot, melyben óhatatlan, hogy vannak, akik alulmaradnak. Van, akinek több birtokolandó dolga van, van, akinek kevesebb.

Ha mai szemmel nézzük, a középkorban az emberek többsége a megélhetés határán tengődött. Az ókorban és a középkorban is találhatunk jeleket arra, hogy bizonyos kultúrák lépéseket tettek a szegények érdekében, de ez nem volt általános gyakorlat. A reneszánsz és a reformáció megjelenésével átalakult a gondolkodás, és a szegénység társadalmilag elfogadhatatlanná vált. Az emberi lét peremén élők szégyenérzetet váltanak ki a jobb sorsban élő emberekben. E szégyenérzet az, mely arra sarkalja a társadalmat, hogy lépéseket tegyen a helyzet megváltoztatása érdekében.

Mielőtt áttekintünk néhány ilyen lépést, vizsgáljuk meg alaposabban a szegénység jelentését, és ismerkedjünk meg néhány új fogalommal!

A szegénység értelmezése során figyelembe kell vennünk az adott társadalmi környezet, melyben vizsgáljuk. Köznapi értelemben valamilyen hátrányos helyzet, nem megfelelő táplálkozás, ruházkodás, rossz lakásviszony kötődik a szóhoz. A *hátrányos helyzetet idegen szóval deprivációnak nevezzük*. A depriváció latin eredetű szó, mely „valamitől való megfosztottságot” jelent. A szociális munka során valami jótól való megfosztottságra használjuk e fogalmat.

Ha egynél több területen szenved hiányt az egyén vagy a család, akkor *többszörösen hátrányos helyzetűnek* nevezzük (pl. munkanélküli szülők szoba-konyhás, komfort nélküli, egészségtelen lakásban nevelik fogyatékos gyermeküket).

A társadalomban természetesen lehetnek egyenlőtlenségek, hiszen, személyiségként különbözőek vagyunk. A lényeg az esélyegyenlőség, vagyis az, hogy társadalmi okok ne akadályozzák meg az embereket abban, hogy a bennük rejlő lehetőségeket

kiteljesíthessék. Mindenkinek meg kell, hogy legyen az esélye arra, hogy kihozza magából a maximumot, és a társadalmi hierarchia bármely pozícióját elfoglalhassa.

A depriváció okai

Az okok egy része *biológiai-fiziológiai eredetű*. Az értelmi, a testi fogyatékosság, a betegségek sajnos általában jövedelmi hátrányt jelentenek, mivel az egyén gyakran egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan keresőképes. Meg kell említenünk az életkor szerepét is, hiszen a gyermekkor és az időskor szintén hátránynak számít ebből a nézőpontból. Így az a család, ahol gyermek vagy idős ember él, eleve jövedelmi hátrányokkal küzd.

Ezek a hátrányok sajnos igen jellemzőek, bár korántsem törvényszerűek. Megfelelő szociálpolitikai intézkedésekkel a jövedelmi és egyéb hátrányok csökkenthetők, illetve teljesen megszüntethetők (pl. öregségi nyugdíj, rokkantnyugdíj).

Az okok második nagy csoportja *társadalmi* eredetű. A társadalmi erőviszonyok alakulása hosszú történelmi folyamat eredménye. A tulajdoni és hatalmi viszonyok meghatározzák a társadalom szerkezetét. Az egyén helyét részben az anyagi javak birtoklása határozza meg, részben az intelligencia és egyéb képességek érvényre jutása. Itt nem csupán emberi tényezőket kell figyelembe venni, hanem a társadalmi környezet hatásait is: ha például a lakásvizonyokat vizsgáljuk, számításba kell venni a településszerkezetet és a földrajzi viszonyokat is.

A következő két csoportba az *életmóddal* kapcsolatos okok tartoznak. Az alkoholizmus, a bűnözés, legtöbb esetben olyan élethelyzetbe taszítja az egyént, mely nem csupán az anyagi javaktól való megfosztottságot jelenti, hanem olyan marginális helyzetet eredményez, mely beszűkíti az életteret, az érdeklődést, elsívárocsítja az életet.

A harmadik csoportba tehát azok az *egyéntől független okok* tartoznak, amelyek olyan mértékben kihatnak az életre, hogy akár meg is határozzák annak minőségét. Szüleink élete, erkölcsi, nézeti nagymértékben befolyásolják a mi életünket. Az a minta, amit otthon látunk – bár kamaszként minden részlete ellen tiltakozunk, és ezerszer megfogadjuk, hogy mi teljesen másként fogunk élni – alapvetően meghatározza a mi értékrendünket, életünket. Egy alkoholista családban felnövő gyermek mögül hiányzik az érzelmi és anyagi támogató háttér. Nem tanulja meg a szüleitől a problémák megoldásának képességét, hiszen azok az alkohol mámorába menekülnek a gondok elől. Az a gyermek, aki azt látja, hogy szülei nem a bevásárló kosárba, hanem a nagykabát alá teszik az élelmiszerbolt portékáját, nem valószínű, hogy mélyen elítéli majd a tolvajokat. Sőt, számára természetes lesz már kisgyermekként, hogy a túró rudiért nem kell fizetni. Neki hiába magyaráz a tanító néni, megtapasztalta, hogy a dolgok megszerezhetők, csak kellő ügyesség kell hozzá.

Itt nem szabad elfeledkezni azokról a gyermekekről sem, akik számára nem adott meg, hogy szüleik féltő gondoskodása segítse életüket. Az állami gondozottak esetében körülbelül 15-20 gyermekre jut egy nevelő, aki még akkor sem tudja pótolni a szülőket, ha történetesen ő a mesebeli jótündér. Node tudjuk, hogy a mesékből nem röpködnek ki semmiféle tündérek, ezért az elvárásainkat jócskán e szint alatt kell

megszabnunk!

Mindenki alakíthatja saját sorsát, de nem szabad elfelejtenünk a társadalmi tényezőket, a nevelést, a gyermekkori körülményeket, az elszenvedett traumákat, melyek mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy felnőttként mit, hogyan teszünk. Ezeket a már megtörtént eseményeket, sorsunkat befolyásoló élményeket nem alakíthatjuk, és az életutak nem egyformán göröngyösek. Azt, hogy mikor miként ítéljük meg az adott helyzetet – vagyis mikor mentjük fel magunkban a bűnöst, mikor találjuk úgy, hogy az illető nem tehet róla, hogy olyan, amilyen – a cselekményhez és az egyénhez fűződő viszonyunk nagymértékben befolyásolja. Ha a mi mobiltelefonunk tűnik el a 6-os villamoson, nem valószínű, hogy otthon, miközben megpróbáljuk rávenni szüleinket a gyors hiánypótlásra, úgy érvelünk, hogy szegény tolvaj bizonyára nem tanulta meg, mit jelent pontosan a magántulajdon. Inkább azzal próbálkozunk, hogy már úgys igen elavult volt a készülék, a legújabb gyártmány sokkal többet tud.

A bűnözés megítélésében még egy szempontot szeretnék felvetni! Sok-sok éve, egyik ügyfelemnek, akinek éppen ruhákat és cipőt próbáltam keresgélni az adomány ruhák között, hangosan megkordult a gyomra. Mosolyogva így szólt:

„Már nem sokáig leszek éhes! Itt a hentesüzletben olyan szépen mosolyogtak rám azok a téliszálamik! Vagy 20 rúd függ a kirakatban!”

Másnap munkába menet láttam, hogy a hentesbolt előtt rendőrök állnak. A kirakat üvege itt-ott hiányos volt. Nem nagyon, de ahhoz elegendő módon, hogy kiférjen rajta a rúd izletes falat. Megkérdeztem a rendőröket, mi történt. „Betörték az üzletbe?” A rendőr értetlenkedve felelt: „Nem, állítólag csak egy rúd szálami hiányzik! Ez érthetetlen!”

A bűnelkövetésnek ezt a formáját megélhetési bűnözésnek nevezzük. Van, aki azért lop, hogy legyen mit ennie.

Gyakorlat: Ha bíró lennél, te elítélnéd-e a szálamit lopó férfit?

A társadalom a bűnözőket, alkoholbetegeket, a felelőtlen magatartású egyéneket bünteti, illetve gyógyítja. Viszont nem szabad – illetve nem lenne szabad – elfeledkezni arról, hogy ezek a személyek is családban élnek. Ha valakit börtönbüntetésre ítélnék, akkor a családja, a gyermekei szenvedni fognak a hiányától anyagi és érzelmi téren egyaránt.

Ha valaki börtönbe kerül, arra a társadalom ráüti előítélete bélyegét. A szabadulás után sokan titkolják, hol-merre jártak. Ha kiderül a szégyen, akkor esetleg elfordulnak tőle a szomszédok, ismerősök. A zárka zárt világa után otthonában is zárul az ajtó. A társadalomból kirekesztett ember számára pedig csökkennek az esélyek, hogy mindaz, amit ott bent eltervezett itt kint ténylegesen megvalósulhasson.

A szegénység típusai

A bűnös hátralékosok – avagy a rendszer kihasználása

Néhány éve szociális munkásként politikusokat kellett meggyőznöm arról, hogy a díjhátralékkal rendelkező családok nem bűnözők. Sokan azzal érvelnek, hogy ezek az emberek kihasználják a lehetőségeket, várják, hogy az állam mások pénzéből valamilyen segély formájában kifizesse a számláikat, míg más ténylegesen nélkülözik azért, hogy a közüzemi számlái rendben legyenek. Munkám során valóban találkoztam olyan idős nénivel, aki a hidegben télikabátban élt lakásában, hogy spóroljon a fűtéssel, vagy olyannal, aki hétköznapi naponta napi fél pohár tejet és két zsemlét evett, de minden számlája pontosan be volt fizetve. Volt olyan személy, akinek szinte könyörögtem, hogy hadd intézzem el a jövedelme alapján járó lakásfenntartási támogatást, hiszen nem szegény az, ha valaki támoga-



tásra szorul. Különösen nem akkor, amikor 40 évet ledolgozott a kenyérsütő kemencék mellett, s most a nyugdíja a létfenntartását sem fedezi. Mások viszont felhalmozzák a hátralékot, és a számlákra fordítandó pénzt elszórakozzák. Nem tagadom, találkoztam ilyenekkel is. De hangsúlyozni szeretném, hogy 12 év családgondozói munka során egy kezemen meg tudom számolni az ilyen családokat. Olyan viszont szintén láttam, aki több mint egy millió forint adóssággal rendelkezett. Másfél szobás lakótelepi lakásban élt, ahol a csótányokat képtelenség volt kiirtani, mert az egész lépcsőházban hemzsegték. Hiába próbálta, nem tudta kisebbre cserélni, mert Budapest VIII. kerületében egy ilyen adottságú lakás nem a legpiacképesebb. Elzárta volna a fűtést, de nem tudta, hiszen a távfűtés nem szabályozható. Hosszabb kórházi kezelésre szorult, és rokkantnyugdíját az „ingyenes egészségügyi ellátás” finanszírozására kellett költenie. Ott bent a kórházban, amikor az ágytál csak nem akart bejönni a saját lábán, gyorsan elfogytak az ezresek. Így nem tudta fizetni a havi 20000 forintos átalánydíjat, hátralékos lett.

Először csak néhány hónappal maradt el, és reménykedett, hogy a testvére hazalátogat külföldről, és majd segít. De a külföldi rokon soha nem jelentkezett, a hátralék csak nőtt és nőtt. Ez az ember még életében nem fogott a kezében százezer forintot, ez az összeg számára szinte felfoghatatlan. Az egekbe szökkenő tartozás kifizetése teljesen reménytelen volt. A kilátástalanság depresszióba torkollott, és újból kórházi kezeléshez vezetett. A lakására érkező végrehajtó volt az, aki felemelte a telefont és felhívta a családsegítő szolgálatot, hogy a kilakoltatást követően legalább idősek otthonába segítsük a nénit, ne váljon hajléktalanná. Négy évet küzdöttünk, mire alapítványoktól, az önkormányzattól és magánszemélyektől megszereztük a szükséges összeget. A halasztások, engedélyek és a „kérincselő” levelek tíz centiméter magas irathalmazt alkotnak, és a bürokrácia malmaival folytatott harc jelentősen megnövelte a családgondozó kolléga ősz hajszálainak számát.

Nos, ebből a történetből nem egy bűnözőt ismerhettünk meg. A döntéshozóknak viszont nincs idejük végighallgatni az egyéni élethelyzeteket. Gyorsan kellett cselekednem, mielőtt megszületik egy olyan rendelet, mely lehetetlenné teszi a segítségnyújtást. Megkérdeztem a testületet, hogy volt-e már, hogy elmaradtak a mobiltelefon-számlájuk kifizetésével, esetleg egyirányúsították, vagy ki is kapcsolták telefonjukat. Többen mosolyogva válaszoltak, hogy bizony megesett már velük ilyen szörnyűség. Volt, aki rögtön magyarázkodni is kezdett, hogy éppen külföldön nyaralt, így nem tudta befizetni a számlát. Lám-lám, van magyarázat! Bizony a mobilszámla-hátralék is hátralék. Tehát a képviselő urak és hölgyek is estek már abba a bűnbe, hogy hátralékosokká váltak.

Azt nem állítom, hogy kivívtam a testület szeretetét és megértését, de a további felszólalásokban a bűnös hátralékosok megnevezés nem szerepelt. Lehet, hogy néha a fogalmak tisztázása sokat segíthet az előítéletek leküzdésében.

Az objektív és a szubjektív szegénység

Ha egy módos honfitársunk úgy dönt, hogy szabadságát nyugaton tölti, bizony megdöbbenhet, ha jól szemügyre veszi a kinti viszonyokat. Lehet, hogy itthoni életszínvonalra egy másik országban teljesen átlagos, vagy éppenséggel együttérző sóhajokat vált ki.

Mint az az előző példából is látszik, az élet különböző nehézségeket állít az emberek elé. Van, akinek a napi étkezés is gondot okoz, és van, akinek azért fáj a feje, mert nem tudja megvenni gyermekének a Playstation 2-t, pedig a gyermek nagyon szeretné. Az osztálytársai közül már majdnem mindnek van. Ez az édesanya bizony szenved, mert a gyermekének a legjobbat akarja. Fontos számára, hogy a gyermek, s rajta keresztül a család megítélése és ezáltal saját önbecsülése jó legyen. Ez utóbbi családot nem tartjuk szegénynek, pedig lehet, hogy ők önmagukat annak tartják.

Véleményük teljesen megalapozott, hiszen lehet, hogy az osztálytársak szülei hasonló társadalmi státuszúak, mégis jobb anyagi helyzetben élnek. Vagy az is lehet, hogy saját vágyaikhoz képest vizsgálják a tényleges helyzetüket. Sokkal többet szeretnének elérni, arról álmodoztak, hogy nem lesznek nehézségeik, s most mégis adódnak problémák. Tehát a helyzet megítélése során egyrészt hasonlíthatják magukat más családokhoz, vagy saját elvárásaik alapján is állíthatják magukról, hogy szegények. Ezek szubjektív érzések. Ha a kérdést objektíven vizsgáljuk, akkor meg kell ismerni a család jövedelmi helyzetét, vagyonát, körülményeit. Itt ismét egy kényes ponthoz érkeztünk: hol húzzuk meg a határokat? A minimálbérnél többet keresők már nem számítanak szegénynek? Mi az az összeg, ami alatt valakit szegénynek tartunk?

Gyakorlat: Képzetben helyezd el családokat egy 10 számjegyű skálán, ahol az egyes a legszegényebbeket, a tízes pedig a leggazdagabbakat szimbolizálja!

Létminimum

Mint látjuk, nagyon eltérőek a fogyasztási szokásaink. Van, akinek a napi sajtótermékek és a havi színházlátogatás is olyan szükséglet, melynek hiányában nagyon rosszul érezné magát. Tehát más-más családoknak, egyéneknek más-más kerül bele az úgynevezett *fogyasztói kosarába*.³

Gyakorlat: Gondold végig családok fogyasztói kosarát! Neki mi hiányzik belőle leginkább?

Azt a szintet, amivel ki lehet elégíteni a folyamatos életvitellel kapcsolatos, igen szerény szükségletet, létminimumnak hívjuk. A létminimum az, ami a létfenntartásunkhoz szükséges.

De mi az, ami a létfenntartáshoz szükséges? Milyen szinten akarjuk fenntartani a létünket? A biológiai fennmaradást célozzuk-e meg és csak a test anyagcsere-folyamataihoz szükséges bevittet vesszük számba, vagy beszámítjuk az elme számára szükséges „táplálékot” is?

E kérdésekkel sokan foglalkoztak már. Például egy skót börtönigazgató, akit Dunlopnak hívtak, azzal kísérletezett, hogy a rabok élelmiszeradagjának fokozatos és folyamatos csökkentésével megállapítsa, hogy hol van az a minimális határ, amely alatt a rabok testsúlya csökkenni kezd. Szerencsére a létszükséglet ekként történő meghatározása nagyon kirívó példa, s remélhetőleg nincs és nem is lesz követője az efféle kísérletezőknek.

Abraham Maslow, a múlt század elején született (1908) amerikai pszichiáter el-

³ A fogyasztói kosár egy statisztikai fogalom. Azt jelzi, hogy egy átlagos körülmények között élő, átlagos jövedelmű család által adott időszak (többnyire egy év) alatt feltehetően milyen és mennyi terméket és szolgáltatást vásárol meg.

mélete szerint a szükségleteknek létezik egy hierarchiája (a szükséglethierarchia), mely az alapvető biológiai szükségletektől azon komplexebb pszichológiai motivációkig terjed, melyek csak akkor válnak fontossá, ha az alapvető szükségletek már kielégülést nyertek. Az egyik szinten lévő szükségleteket legalább részben ki kell elégíteni, mielőtt a felette lévő szint szükségletei a cselekvés jelentős meghatározóivá válnak.

Az emberi szükségleteket öt, hierarchikusan egymásra épülő kategóriába csoportosította:

1. fiziológiai szükségletek
2. biztonsági szükségletek
3. igény a szeretetre és a közösséghez tartozásra
4. igény a tiszteletrre és az elismerésre
5. vágy a tudásra és a megértésre

Ezen, alapvető kategóriákon túl Maslow megnevez egy magasabb szintű szükségletet, az önmegvalósításra irányuló vágyat. Ez, az identitás kérdése az alapvető fiziológiai és pszichológiai szükségletek kielégítése után vetődik fel. A szükségleteknek ezt az osztályát a hiányérzet működteti, mellyel szemben áll önmagunk megvalósításának szüksége. E szükséglet kielégítésének lényege, hogy a személy azzá váljon, akivé adottságainál fogva válhat.⁴

A Központi Statisztikai Hivatal minden évben közzéteszi az elfogadott létminimum-értékekre vonatkozó számításait. 2002-ben a Magyarországon a tipikusnak tekinthető, vagyis két aktív korú személyből és két gyermekből álló család esetében a létminimum havi 124000 forint volt.

A számítások vezérfonalául az étel- és táplálkozás-normatíva szolgál. Ez utóbbit az Országos Étkezési- és Táplálkozástudományi Intézet segítségével határozzák meg. Figyelembe veszik, hogy mennyi egy aktív korú személy étel- és táplálkozás-igénye, közepes fizikai igénybevétel esetén. Természetesen az étel- és táplálkozás-normatíva mellett más, a háztartásban nélkülözhetetlen kiadások is belekerülnek a számítás alapját képező fogyasztói kosárba.

Tehát a létminimumot legtöbbször az egy főre jutó jövedelemmel határozzuk meg. De léteznek más létminimum meghatározások is. Egy amerikai definíció a hűtőszekrény meglétét szabja kritériumnak. Akiknek nincs hűtőszekrény, azokat sorolja a létminimum-szint alá.

Abszolút és relatív szegénység

Mint azt az eddigiekben láthattuk, a minimális szükségletet igen nehéz pontosan meghatározni. „Az ember hihetetlenül szívós, s – ahogyan szörnyű háborús szenvedések vagy a koncentrációs táborok iszonyatai után tudjuk – olykor a túlélhetetlent is képes

⁴ A motiváció Maslow-féle szükségletelméletéről bővebben lásd: <http://magazin.pbert.hu/november/maslow.htm>

túlélni.”⁵ A XVIII. században a cipő csak kevesek kiváltsága volt. Ha ma valakinek nincsen cipője, akkor valószínűleg nem képezi vita tárgyát, hogy az illető szegény-e vagy sem.

A szegénységi küszöb meghatározásának egyik lehetséges módja, ha a létminimum-számításokat vesszük alapul. Azon egyének és családok esetén, akik a létminimum alatt élnek, abszolút szegénységről beszélünk. Számukra bizony a mindennapi megélhetés is gondokba ütközik. Ők azok, akik csak úgy tudnak kevéske jövedelmükből megélni, hogy olyan szorosra húzzák a nadrágszíjat, amilyenre csak lehet. Nem táplálkoznak megfelelően. Ruházkodásuk, használati tárgyaik pótlása már nem lehetséges. Szorult helyzetükben a különféle szociális intézmények, segélyezési formák hozhatnak átmeneti javulást, de többnyire ezek a pénzbeli illetve természetbeli segítségerek nem oldják meg a helyzetet. Sokan feketén vállalt alkalmi munkákkal próbálják kiegészíteni jövedelmüket. (Ismertem egy családot, akik számára a tavasz igazán kedvelt évszakká vált. Kora tavasszal a hóvirágok kibújása, majd az orgonavirágzás hozott némi többletjövedelmet. A feleség a hegyeket járta és szedte a virágokat, a férj pedig a Moszkva téren árulta a csokrokat.)

Vannak olyanok is, akik nem a nélkülözést választják, hanem – talán nem szigorúan elítélhető módon – a rezsizsámlák be nem fizetésével teremtenek több anyagi forrást a megélhetéshez.

De nem csak a létfenntartásukban veszélyeztetetteket tartjuk szegénynek, hanem azokat is, akiknek az életkörülményei erősen elmaradnak az adott társadalom átlagos viszonyaitól. Ők nem rendelkeznek elegendő forrással ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, úgy szórakozzanak, úgy éljenek, ahogy a társadalomban szokásos, vagy legalábbis széles körben elfogadott.

A fürdőszoba például nem tartozik a létfeltételek közé. A II. világháború előtt Magyarországon csak a lakások tíz százalékában volt, mára ez a szám 90 százalékra nőtt. Tehát elmondhatjuk, hogy azok a családok, amelyeknek a lakásában nincsen fürdőszoba, szegénységben élnek. Ezt a szegénységet, amikor valaki a társadalmi átlagához viszonyítva szegény, *relatív szegénységnek* hívjuk.

Magyarországon ma a jövedelmek alapján a lakosság 12-15 százaléka tartozik a relatív szegények közé. A létminimum alatt élők száma 33 százalék, tehát az abszolút szegénység igen magas. Körülbelül 2-300 ezer család jövedelmét kizárólag szociális juttatások teszik ki.

A szegénységet eddig többnyire a jövedelem oldaláról vizsgáltuk. *De a szegénység nem csupán jövedelemhiányt jelent.* Azáltal, hogy a szegények nem érik el a társadalomban elfogadott életszínvonalat, életminőséget, kizáródnak a teljes társadalmi részvétel lehetőségéből. A szegénység így együtt jár a kitaszítottsággal, a jogfosztottsággal, az emberi méltóság elvesztésével.

⁵ Zombori Gyula [1997] *A szociálpolitika alapfogalmai*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 149. o.

Kik a szegények?

Szegénység világszerte

A szegénység ténye a XIX. században mindenki számára nyilvánvalóvá vált, megszüntetésének módja azonban vitákat váltott ki. Egyes nézetek szerint a gazdasági fejlődés magával hozza a szegénység csökkenését. A szocialista eszmék szerint létre kell hozni egy olyan társadalmi-gazdasági rendszert, amelyben megszűnik a szegénység.

Az 1930-as évek nagy gazdasági világválsága a fejlett országokban is előtérbe helyezte a szegénység kérdését. A második világháború után a probléma háttérbe szorult, hiszen a fejlett nyugat-európai és észak-amerikai országok gyors gazdasági növekedésnek indultak. Növekedett az életszínvonal. Kialakultak az úgynevezett *jóléti államok*, ahol a polgárok jólétét állami felelősségvállalással garantálták, viszont a szegénységet így sem lehetett felszámolni. Az 1960-as évektől ezek az államok is kezdték belátni, hogy eszközeik kevesek a szegénység felszámolására.

A fejlődő és a fejlett országok szegénysége nagymértékben eltér egymástól.

A fejlettség és az életszínvonal különbségét érzékelteti a következő néhány adat az egy főre jutó GDP-ről dollárban kifejezve 2002-ben (GDP – Gross Domestic Product – az egy országban egy év alatt előállított összes termék és szolgáltatás értéke, nagysága a gazdasági fejlettség szintjére utal):

Országok	Egy főre jutó évi GDP (dollár)
<i>Legszegényebb országok</i>	
Tanzánia	600
Etiópia	700
Mozambik	1100
<i>Közepes jövedelmű országok</i>	
Jordánia	4300
Peru	5000
Thaiföld	7000
<i>Leggazdagabb országok</i>	
Svédország	26000
Japán	28700
Svájc	32000

Forrás: CIA – The World Factbook.
(Vásárlóerő-paritáson mért adatok.)

<http://www.odci.gov/cia/publications/factbook>

„A Világbank számítása szerint 1985-ben a fejlődő országokban 1,1 milliárd ember, a Föld népességének mintegy egyötöde volt kénytelen a Világbank által alkalmazott igen alacsony létminimumnál is kevesebb jövedelemből megélni. Egyes régiókban, elsősorban a Szaharán túli Fekete-Afrikában az 1980-as években a szegénység abszolút és relatív értelemben egyaránt nőtt.”⁶

Szegénység Magyarországon

A második világháború előtti időszakról sajnos nem készültek megbízható felmérések. 1911-ben egy budapesti lakásösszeírás alapján a lakosság háromnegyedére becsülhetjük a teljesen vagyontalanok és a szegények arányát. A két világháború közötti Magyarországról mint a hárommillió koldus országáról beszéltek. E szám a föld nélküli mezőgazdasági munkásokat és a törpebirtokosokat jelentette, de a szegények száma ennél jóval többre tehető.

A szocializmus ideje alatt a szegénységről igen furcsán vélekedtek. Az akkoriban elfogadott eszmék szerint a kommunizmus felépítésével a szegénység teljes mértékben meg fog szűnni. Ezért a szegénységről beszélni szinte tabunak számított, a szegényeket többszörösen hátrányos helyzetűekként emlegették. Becsült adatok szerint 1962-re megközelítette a 3 milliót a létminimum alatt élők száma.

Az 1960-as években a szegénység főleg a falvakban koncentráldott, az 1980-as évek vége felé a városi szegénység – főleg a budapesti – nőtt, így a szegénység láthatóvá vált. (Sokan költöztek fel falujukból a közeli városokba, illetve Budapestre munkavállalás, jobb megélhetés reményében.) Viszont a falvakban élők szegénysége is nagymértékben növekedett. A kis településeken, községekben addig is csak korlátozott számú munkalehetőség kínálkozott, a legtöbb munkavállaló a közeli városokban dolgozott. A munkanélküliség terjedésével rengeteg falusi üzem zárta be kapuit, és a nagyvállalatok megszűnése a kisvárosokban is óriási munkanélküliséget eredményezett. A bányászati, kohászati iparág leállása egész térségekben okozott tömeges munkanélküliséget.

1982-ben a lakosság kb. 11%-a, 1987-ben 9%-a tartozott az abszolút szegények közé.

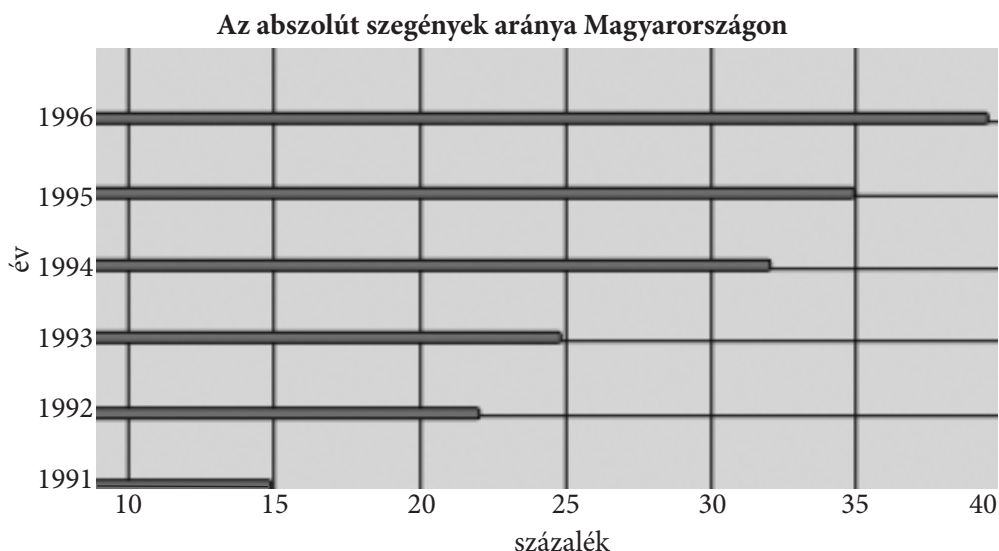
Annak ellenére, hogy a szegénység nem volt beszédtema, rengeteg lépés történt a magyarországi szegények érdekében. Hol kisebb, hol nagyobb szociálpolitikai lépésekkel próbáltak enyhíteni nehéz helyzetükön. A munkahelyteremtés, a lakásépítési programok szintén kedvezően hatottak. Sokan kikerültek a deprivált helyzetből.

Ehhez képest a rendszerváltás óta a szegénység lényegesen növekedett. Ennek fő oka, hogy 1989-től 1994-ig a GDP 18%-kal csökkent, aminek következtében a népesség egy főre jutó jövedelme 13%-kal, az egy főre jutó fogyasztás pedig 9%-kal csökkent.

E nagymértékű elszegényedés két közvetlen oka a munkanélküliség megjelenésében és az infláció növekedésében keresendő.

⁶ Andorka Rudolf [2000] *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Könyvkiadó, 131. o.

A következő grafikon a létminimumnál kisebb egy főre jutó jövedelemből élők, tehát az abszolút szegények arányát mutatja:



„Azt lehet mondani, hogy 1996-ban a népességnek több mint egyharmada szegény abban az értelemben, hogy a létminimumnál kisebb jövedelemből él.”⁷ 1995-től megfigyelhető az a jelenség, hogy a leggazdagabb egymillió fő – ezen belül 4-6% jelentős mértékben – növeli a jövedelmét, a szegények viszont még szegényebbek lesznek, és lecsúsznak hozzájuk a középrétegek is.

Demográfiai és társadalmi kategóriák

Ha a szegénységi küszöb alatt élőket különböző társadalmi és demográfiai jellemzőik szerint vizsgáljuk, négyféle szegénység-típussal találkozunk.

Egyrészt megtaláljuk a *hagyományos szegénységet*, amely már a szocialista korszakban is jelen volt. A szocializmusban az alacsony iskolázottságú fizikai, illetve mezőgazdasági munkások és a községekben lakók tartoztak ebbe a veszélyeztetett csoportba.

Mára viszont nem ők a legszegényebbek, hanem az úgynevezett *új szegények*, akik a rendszerváltás óta jelentek meg. Ők a munkanélkülivé válók, de ide tartoznak a rokkantnyugdíjasok, a háztartásbeliek és a felnőtt eltartottak is.

A harmadik csoportba az *idősek és a gyermekek* tartoznak. A gyermekszegénység igen erősen emelkedő tendenciát mutat, az idősek szegénysége kisebb fokban emelkedik.

A negyedik csoportba az *etnikai jellegű szegénységet* sorolhatjuk. Sokat halljuk ma, hogy a szegénység nem romakérdés, a szegényeken belül azonban a roma lakosság

⁷ Uo., 139. o.

aránya igen magas. Ezt az 1992-től végzett *Magyar Háztartás Panel* kutatás⁸ adatai hitelt érdemlően alátámasztják. (1992-ig nem volt mód arra, hogy viszonylag pontos képet kapjunk a különböző jövedelműek társadalmi és egyéb helyzetéről.)

A romák között igen nagyarányú a munkanélküliek száma (50-65%). Nagyfokú az aluliskolázottság, és a sokgyermekes családmódel szintén nagy nehézségeket jelent a megélhetés terén. Azáltal, hogy a lányok nagyon fiatalon válnak anyává, sőt többgyermekes anyává, szinte teljesen kizárják magukat mind az oktatásból, mind pedig a munkaerőpiaci lehetőségekből.

Szociálpolitika

A szociálpolitika története

A társadalomban az emberi közösségek valamilyen formában mindig gondoskodtak a rászorultjaikról. A gondoskodás elsődleges színtere a család volt. Ha ez a színtér valamiért nem működött – például mert nem létezett –, akkor a közösség próbálta átvenni a szerepét. A közösségek fellazulásával és a családi funkciók változásával ez a szerep az államra hárult. Eleinte az egyházakhoz kapcsolódott a szegénygondozás, az idősellátás. Ispotályok, szegényházak jöttek létre, ahol a bekerülőknek legalább a létfeltételeit biztosították. A gondoskodás fokozatosan átkerült az állam kezébe, de az egyházak a mai napig végeznek ilyen jellegű tevékenységet.

Különböző országokban és különböző történelmi korokban eltérő, hogy milyen formában és milyen mélységben vállalja fel az állam a gondoskodást.

1572-ben Angliában például törvény született a szegényekről való gondoskodásról. E szegénytörvény arra kötelezte a városokat, falvakat, hogy az ott született és ott élő szegényekről gondoskodjanak. Ez nem csupán szociális intézkedés volt, hanem a bűnmegelőzés terén is jelentősnek számított, mivel elejét vette a koldusok vándorlásának, így csökkentve a koldulást, a közrend megzavarását és a bűnözés terjedését. A koldulás mint létfenntartás teljesen elfogadott volt. A szegénytörvényt 1832-ben eltörölték, arra hivatkozva, hogy akadályozza a szabad munkaerő-áramlást.

A jóléti államok

A valódi gondoskodás a XIX. század második felétől kezdett elterjedni Európában. Ennek egyik alapja a Bismarck által bevezetett kötelező munkás-társadalombiztosítás volt. De a szociális gondoskodás intézményrendszerének kiépülése a fejlett országokban igazából a II. világháború után következett be, a jóléti államok kialakulásával.

⁸ A kérdőíves módszerrel végzett felmérés célja a munkaerőpiac, a jövedelemegyenlőtlenségek és a szegénység változásainak követése volt a magyarországi átmenet éveiben. A fő kutatási kérdés a háztartások jövedelmi és anyagi helyzetének feltérképezése volt, illetve annak felmérése, hogy milyen tényezők játszanak szerepet az elszegényedésben.

Mint már említettük, „a jóléti állam azt jelenti, hogy az állam növekvő részt vállal az állampolgárok jólétében, nyugdíjat biztosít, családi támogatásokat ad, betegségi, baleseti, munkanélküliségi támogatást nyújt, továbbá ingyenes egészségügyi ellátást biztosít. Némely országban az ingyenes oktatás is a jóléti állam része.”⁹

A jóléti programok eltérően valósultak meg a különböző országokban. Titmus (1958) háromféle jóléti modellt különböztetett meg: az első az úgynevezett *reziduális modell*. Itt csak azok kaphatnak támogatást, akik a piacon képtelenek a megfelelő jövedelemhez jutni. Ilyen a szociális gondoskodás például az Amerikai Egyesült Államokban. A második típus a *teljesítménymodell*. Ilyen az ellátás Németországban. Itt csak az kap támogatást, aki korábban járulékot fizetett, és a támogatás mértéke a befizetett járulék összegétől függ. A harmadik modell az *intézményes modell*. Ebben minden rászoruló állampolgár alanyi jogon kaphat támogatást. Ezt a rendszert találjuk például Svédországban.

Hazánkban a háború előtt a szociálpolitika kizárólag a szegénypolitikára korlátozódott. Érdemalapú és egyedi elbíráláson nyugvó volt. Az ötvenes évekre kialakult az állam ajándékozó szerepe. A jóságos állam ajándékként nyújtotta az adományokat és a szociális ellátás egyéb tényezőit. Ehhez az is hozzájárult, hogy 1966-ig Magyarországon a munkavállalók nem fizettek közvetlenül társadalombiztosítási járulékot, így az idősök nyugellátása is olybá tűnt, mintha az állam jótékonykodásból tartaná el őket. Jelenleg a nyugdíj szociálpolitikai intézményként való felfogása vitatott, hiszen mögötte hosszú ledolgozott évek járulékfizetése áll. Talán az 1966 előtti időkben gyökerezik az a mai gúnyos szemlélet, mely az idős embereket a társadalom élösködőinek tartja.

A magyar jóléti rendszerhez tartoznak még a családi támogatások (családi pótlék, gyermekágyi segély, stb.), a táppénz, a munkanélküli ellátás (segély, járadék), a szociális támogatások, segélyek, egészségügyi ellátás, ingyenes oktatás, a lakások építési támogatása és a reálisnál alacsonyabb lakbér a bérlakásokban, a fogyasztói ártámogatás és a szociális intézményrendszer.

Nyugdíjak, nyugdíjszerű ellátások

Megnevezés	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők átlagos létszáma, ezer fő	3082	3123	3157	3141	3103	3084	3070
a népesség százalékában	30,2	30,8	31,2	30,7	30,4	30,3	30,2
Átlagos ellátás (nominál) összege, Ft/hó	18113	21473	26105	29639	32986	38374	44446
a nettó (nominál) átlagkereset százalékában	59,3	56,3	57,8	59,2	59,1	59,1	57,3
Reálértéke, előző év=100,0	n.a.	n.a.	n.a.	103,2	101,4	106,5	110,0

Forrás: KSH, 2004

⁹ Andorka Rudolf [2000] *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Könyvkiadó, 144. o.

Dilemmák a segélyezés igazságosságáról

A szociális munkában már kissé elcsépett az ismert mondás: nem halat kell adni, hanem halászni kell megtanítani. Tehát nem segélyt, adományt kell adni a rászorultaknak, hanem olyan helyzetbe kell őket hozni, hogy ne szoruljanak rá a segítségre.

Viszont hogyan segítsünk például munkát keresni egy munkanélkülinek, amikor a szakmájában nem lehet elhelyezkedni, de az újbóli beiskolázáshoz már idős? A halászáshoz elegendő halászhálónak kellene rendelkezésre állnia, no meg az sem utolsó, ha van a közelben folyó.

Az önkormányzatok szociális osztályain segélyért sorban állókról a közvélemény többféle képet alkot. Van, aki szerint ezek szerencsétlen emberek, és szégyellje magát a társadalom, a politikai vezetés, hogy ilyen helyzetbe taszít családokat. Mások azt gondolják, hogy ezek az igazán ügyesek, mert ki tudják használni a lehetőségeiket. Azok, akik ezen a véleményen vannak, többnyire irigylük a sorban állókat leleményességükért, és szívük szerint ők is beállnának a sorba, ha nem szégyellnék. Vannak, akik elítélik a segélyezettek népes csoportját. Többen ismerőst fedeznek fel a sorokban, és megdöbbennek, hogy ott áll, hiszen egy házban laknak vele, és köztudomású, hogy milyen jól megy neki.

A „gyakorlott” sorban állók tudják, hogy ilyenkor le kell venni az arany ékszereket, és nem ildomos a legdivatosabban felöltözni. Ismertem olyan, egyébként tényleg nagyon szegény férfit, aki, ha segélyért ment, felvette az általa „szociális öltözkének” nevezett igen kopott, valaha öltönyként funkcionáló ruhadarabot, melynek állítása szerint „szegénység szaga” volt. Persze nem szabad megfélekezni azon sorban állókról, akiknek nincs gyűrű az ujjukon, és nyakukban sem fityeg semmi leszedhető.

Azoknak az aránya, akik visszaélnek a segélyekkel vitatott, bár egyes feltevések tíz százalékra teszik arányukat. Arról sincs információnk, hogy hányan nem keresik fel a szociális intézményeket, holott erre minden alapjuk meglenne, de szégyellik helyzetüket, vagy nincs kellő információjuk a segítség lehetőségéről.

A szakirodalom *szegénységi csapdaként* emlegeti azokat az eseteket, amikor az illető azért nem változtat helyzetén, mert ha elmenne dolgozni, keresetével az összjövedelme meghaladná a segélyezési küszöböt, így elesne a segélyektől. Viszont a munkával nem, vagy csak alig kereshet többet, mint amit a segélyekkel megkaphat. Tehát ha változtatni próbál helyzetén és munkába áll, lehet, hogy rosszabbul jár. Ez arra szocializálja az embereket, hogy ne álljanak ki abból a bizonyos sorból. Viszont nem arról tanúskodik, hogy milyen magas a segélyek összege, hanem arról, hogy a munkába állás sokszor igen szerény bérezést hoz maga után.

Munkanélküliség

Gyakorlat: Képzeld el, hogy egy közeli barátod a sikeres érettségi vizsga után képtelen elhelyezkedni. Munkanélküli leszel és kénytelen a pályakezdők munkanélküli segélyéből élni. Írd le egy papírra, barátod öt gondolatát!

Ha valaki az 1990-es évek elején azzal a szándékkal kopogtatott a szociális intézmények kapuján, hogy szeretne elhelyezkedni, esélye volt a sikerre. Akkor még érdemes volt próbálkozni a telefonkönyvben sorakozó nagyvállalatok munkaügyi irodáján. Meglehetősen fárasztó munkával, de el lehetett helyezkedni, mert valahol biztosan kerestek betanított munkást. A kvalifikált munkaerő elhelyezése már ekkor is gondokba ütközött.

Két diplomás kliensem volt, akiknek sehogy sem találtam munkát. Az egyik egy filozófus, aki már régen otthagyta a tanári katedrát. Hosszú hónapok kudarca után portásnak ált. Itt legalább a minimálbérért nyelvtudásának is hasznát vette. A másik diplomás ügyfelem állatorvos volt. Ötvenévesen egy nem praktizáló állatorvos Budapesten már nem tud kialakítani egzisztenciát. Ő mesélte egyszer:

– Szombaton egy törött szárnyú galambot találtam. Feleltem és gondolkodtam, mit tegyek: meggyógyítsam vagy megegyem. Orvosi esküm is átvillant az agyamon, de aztán az éhség győzött.

Ezt az ügyfeletem beiskoláztuk és átképeztük. Közgazdász lett. Büszkén mutogatta a diákigazolványát, majd kicsit lesütött szemmel kért meg, hogy kicsinyítsem le a fénymásoló gépen a jegyzeteit, mert A/4-es lapokból nem lehet puszkálni. Az egyetem után sem tudott elhelyezkedni, mert egy 55 éves közgazdász sem kelendő. Jelenleg munkanélküli ellátásból él és néha segít pakolni a kínai piacon.

A munkanélküliség típusai

A munkanélküliség a bért munkával függ össze, tehát mint társadalmi jelenség a kapitalizmus óta ismert. „A munkanélküli olyan bért munkás, aki szándéka ellenére nem dolgozhat, és ezért nem juthat munkabérhez.”¹⁰

A munkanélküliséget többféleképpen tipizálhatjuk. Az egyik típusa az *abszolút munkanélküliség*. Erről akkor beszélünk, ha a munkáltatók kevesebb munkahelyet kínálnak fel, mint ahányan el kívánnak helyezkedni, így a dolgozni kívánók egy része munka nélkül marad.

Strukturális munkanélküliségről akkor beszélünk, ha a kereslet és a kínálat struktúrája nem illik össze. Az elhelyezkedni vágyók másfajta munkát keresnek, mint amit a munkáltatók kínálnak. A gazdaság fejlődése például bizonyos munkahelyek megszűnésével jár, az új igények kvalifikáltabb vagy más képességekkel rendelkező munkaerő számára nyílnak meg, a felszabaduló munkaerő viszont nem tudja magát a fejlődés ütemében átképezni. Megoldást csak a lakóhelyváltás, illetve a munkaerő nagyobb arányú átrendeződése jelenthet.

¹⁰ Bánfalvy Csaba [1989] *A munkanélküliség*. Budapest: Magvető Kiadó, 13. o.

A harmadik nagy típus a *súrlódásos munkanélküliség*. Ez akkor következik be, amikor a munkavállalók az egyik munkahelyről már távoztak, de még nem találtak maguknak másik munkahelyet. Tehát a munkanélküliség mindenképpen átmeneti állapot ezekben az esetekben.

„A munkanélküliség fenti három típusa különböző metszetekben jelenhet meg, és különböző szempontok szerint vizsgálható. Így időszakosságuk szerint beszélhetünk *tartós és átmeneti munkanélküliségről*, *szezonális munkanélküliségről*, társadalmi csoportok szerint beszélnek *ifjúsági munkanélküliségről*, *női munkanélküliségről*, *kisebbségi csoportok munkanélküliségéről*, földrajzi hely szerint beszélnek *regionális munkanélküliségről*, a munkavállaló szubjektív szándéka szerint *önkéntes és nem önkéntes munkanélküliségről* és így tovább.”¹¹

A szocializmus idején a munkanélküliség nem öltött nyílt formát. (Sőt, 1948-tól nem beszélhetünk nyílt munkanélküliségről.) Az állam a teljes foglalkoztatottság elérésére törekedett. Aki munkaképessége ellenére nem dolgozott, az *bűnözőnek* számított. A személyi igazolványba a lakcímen, valamint a házastárs és a gyermekek adatain kívül a munkahelyet is bevezették. Akinek sok rubrikája ki volt töltve, az azt jelentette, hogy az illető sok munkahelyen megfordult, s bizonyára valami baj van vele, ha mindenhol kirúgják, vagy ha mindenhol felmond. Akinek nem volt munkahelye, az KMK-snak, vagyis közveszélyes munkakerülőnek számított, amiért börtönbüntetés is járhatott. A rendőrök gyakran igazoltattak parkokban, aluljárókban lődörgő, sétálgató embereket.

No persze kár lenne azt a következtetést levonni, hogy a gazdaság olyannyira virágzott, hogy minden munkáskézre szükség volt. Ezekben az időkben a munkanélküliség a gyárakon belül volt megtalálható, ezt *kapun belüli munkanélküliségnek* nevezzük. Vagyis a munkahelyeken gyakran találkozhattunk tétlen munkással, mivel azonos feladatok elvégzésére több munkást is alkalmaztak.

A munkanélküliség fenyegetettjei

A kapun belüli munkanélküliséggel szinte teljes foglalkoztatottságot értek el. A rendszerváltást követően a gazdaság szerkezeti átalakulásával azonban felszínre kerültek ezek a problémák. Egymást követve alakultak kisebb termelőegységekké a nagyvállalatok. A gazdaságtalanul üzemelő gyárak, üzemek megszűntek, s helyüket versenyképes, hatékonyan működő, profitorientált cégek vették át. Sok állami vállalatot külföldi tulajdonosok vásároltak meg, és ezzel a nyugati munkamorál is beáramlott az országba. A felesleges munkaerőt elbocsátották, megkezdődött a küzdelem a munkahelyekért. Azok kerültek ki nyertesként, akik meg tudtak felelni az új kihívásoknak. A számítógép használatának elterjedése például kiszorította a hagyományos adminisztratív munkaerő nagy részét. Akik nem tanulták meg kezelni az új technikai eszközöket,

¹¹ Uo., 8-9 o.

menthetetlenül elvesztek a versengésben.

A leépítések egyik veszélyeztetett csoportját azok a munkavállalók alkották tehát, akik vagy életkoruk, vagy más adottságaik révén nem tudtak lépést tartani az igényekkel. Sok embert előnyugdíjaztak, és sokan lettek munkanélküliek karnyújtásnyira a nyugdíjba vonulástól. A másik nagy csoport, akik állás nélkül maradtak, azok a tartós betegségben szenvedők, akiknek nem csökkent olyan mértékben a munkaképessége, hogy indokolt lenne a rokkanttá nyilvánításuk, így nem jogosultak rokkantnyugdíjra, de állást sem találnak maguknak.

A kvalifikálatlan (szakképzettség nélküli) munkaerő kevésbé tud helytállni az egyre fejlettebb termelési folyamatokban. Egyre inkább a szakképzett, megbízható tudással rendelkező munkavállalókat találjuk azokon a munkahelyeken, ahol régen betanított munkások dolgoztak. A nyelvtudás is sok helyen követelmény.

Veszélyeztetett csoportnak számítanak a fiatal nők is, hiszen a gyermekvállalással akár több évre is kieshetnek a munkából.

A munkanélküliség hatásai

Ha valaki elveszíti állását és tartósan nem tud elhelyezkedni, akkor egész élete átalakul, megváltoznak a mindennapjai és e változás kihat egész családjára is.

Egyrészt kiesik egy kereset a családi költségvetésből. Ha csak ez az egy kereset tartotta fent a családot, akkor a tragédia még súlyosabb. De még ha van más kereső is, akkor is jelentősen lecsökken a család jövedelme. Ezzel beszűkülnek a lehetőségek, csökken az életszínvonal. Lehet, hogy más családtagnak kell többletmunkát vállalnia azért, hogy a helyzet ne váljon válságossá. Ez a gazdasági változás kihat a családi szerepekre is. Megváltozik a családfenntartói pozíció, ami kihat a kommunikációra, a családi szervezetre.

Megváltozik az egyén önmagáról alkotott képe. A kudarc általában az önbizalom csökkenését eredményezi, az önbizalomvesztés bizonytalanságot okoz, a bizonytalanság pedig beszűkíti a mozgásteret. Nem csupán az újbóli munkavállalás terén csökkennek az esélyek, hanem az élet más területén is csökken a teljesítmény. Szélsőséges esetekben e változás a személyiség torzulásához vezet.

A munka nélkül maradó személy az első időben általában megkönnyebbülést érez. Rejtett vagy kevésbé rejtett agressziója elveszített munkahelye ellen fordul, és úgy gondolja, jó, hogy megszabadult azoktól az „ilyen-olyan” emberektől. Talál ő más, jobb munkát. Most egy kicsit pihen, hiszen ráfér a feltöltődés, azután újult erővel nekivág a munkakeresésnek. A pihenés nem szokott felhőtlen lenni, hiszen ott bujkál benne a félelem, hogy nem talál állást.

Ekkor szövődnek tervek a régóta halogatott munkák elvégzésére. Még némi öröm is párosulhat a remények mellé, hiszen már évek óta halasztódott a szekrény átpakolása, új könyvespolcok barkácsolása, vagy a nagy terítő kihímzése. De valahogy csak nem jön össze, hogy ezek a munkák egycsapásra elkészüljenek. Reggelenkénti fejfájás, vagy a szomorkás idő, de valami elkedvetleníti vállalkozó szellemű és a pihenéstől

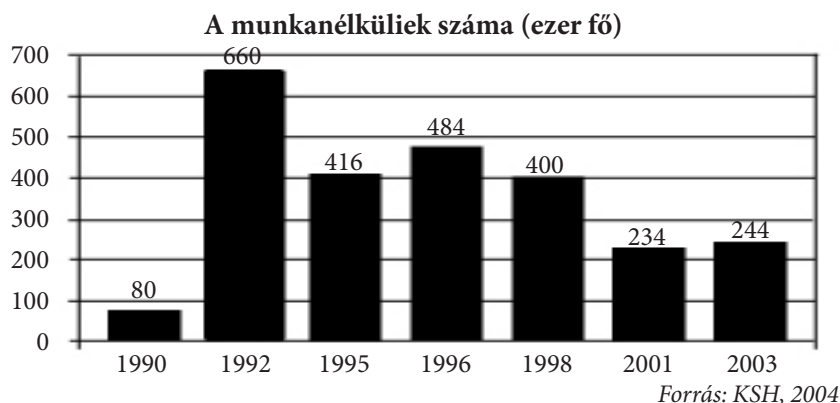
egyre fáradtabb emberünket. Végül eljön a nagy nap, amikor már úgy gondolja, el kell indulnia és meg kell szereznie a legjobb állást. Vesz egy újságot, és böszön bekarikázza a hirdetések felét. Majd tetemes telefonszámla kreálása után lehet, hogy marad egy-két cím, amelyet felkereshet. A többség nagy sóhajjal tér haza. E sóhajtás nagysága és keserve napról napra erősödik. Egyre fogynak a lehetőségek, és közben a családdal, a világgal el kell hitetni, hogy nincs semmi probléma. Egyre gyakoribbak a viták, a veszekedések, és egyre elkeseredettebb a küzdelem. Végül jön a fásultság, a feladás, a közöny. Már nem vesz újságot, legfeljebb hébe-hóba fellelkesedik, és egy-két napig újra próbálkozik. Közben feléli a tartalékait. A pénztelenség a külsején is meglátszhat, nincs pénz hajfestékre, új cipőre, és ez tovább rontja az esélyeit. Eljön az a pillanat, amikor már, ha lenne is lehetősége, nehezebb lenne újra kezdeni.

A munkanélküliség rátelepedik a tudatra, sőt a testre is. Tényleges vagy pszichoszomatikus (azaz lelki eredetű) betegségek törnek elő, melyek lassan eltorzítják az egészséges önképet – egy beteg ember még nehezebben tud elhelyezkedni. Az anyagi nehézségek miatt elmarad a havi rezsik fizetésével, adósságokat halmoz fel, és élete belecsúszik egy gödörbe, melyből lassan már a kék ég is távolinak tűnik.

Van, aki más stratégiát választ és alkalmi munkákból, feketemunkákból tartja fenn magát. Ez pillanatnyilag megoldást jelenthet, de munkaszerződés hiányában könnyen ki lehet használni a munkavállalót. Ráadásul a feketemunkával eltöltött évek nyugdíjra sem jogosítanak. Megesik, hogy a „feketéző” munkavállaló visszaél a lehetőségeivel, és felveszi a munkanélküli ellátást is. Vannak, akik ezt becstelenségnek, mások ügyeskedésnek tartják. Az viszont tény, hogy a munkanélküli ellátás senkit nem tesz gazdaggá.

A munkanélküliség elleni harc leghatásosabb eszköze a piaci jellegű munkahelyteremtés. Mivel a természetes piaci erők gyengék ahhoz, hogy megoldást nyújtsanak a munkanélküliségre, a kormányzatnak kell e területen szerepet vállalnia. A segélyeken kívül ilyen a közhasznú munka lehetősége, ahol bizonyos közfeladatok ellátásáért a közmunkát végző minimálbért, vagy annál valamivel magasabb jövedelmet kap. A munkaügyi központok feladata, hogy összehangolja a helyi igényeket és lehetőségeket. Tapasztalatok szerint sokkal nagyobb igény mutatkozik a közhasznú foglalkoztatásra, mint amelynek finanszírozására az állami költségvetés lehetőséget teremt. Ez azt mutatja, hogy sokan még ilyen csekély jövedelemért is hajlandók lennének elhelyezkedni.

Az elmúlt évtizedben a következőképpen alakult a regisztrált munkanélküliek száma:



Hajléktalanság

Valószínűleg már mindenki látott az utcán koszos, kopott ruhába öltözött, ápolatlan külsejű, megviselt arcú embert, aki céltalanul lődörög, vagy a földön ülve mered bele a számára semmi jóval nem kecsegtető világba. Gyakorlott szemek már ránézésre meg tudják becsülni, mióta élettér számára az utca. Ha van nála úgynevezett hajléktalanszatyor, vagyis nagyméretű, erős nylonzacskó, akkor még nem túl régen vált fedél nélkülivé. Akkor még vannak személyes tárgyai, még van valamicske ruhaneműje, étkészlete, néhány fényképe, irata, ami csak az övé. Féltve őrzi a múltjából itt maradt foszlányokat, de előbb-utóbb ellopják tőle, vagy már nem lesz fontos számára, hogy valamije is legyen.

Vannak, akik elhagyott romokban, pincékben, kulipintyókban húzzák meg magukat. Itt igyekeznek minél „emberibb” körülményeket teremteni, bár az emberi jelzőt igencsak megkérdőjelezném, mert ha valaki kidobott ágybetéteken, rongyokba takarózva alszik, azt nem igazán lehet emberközelinek lehet nevezni. Akinek nem jut ilyen túlélést biztosító hely, és a hajléktalanellátó intézményben sem tudják fogadni, vagy valamilyen okból oda nem megy, vagy nem mehet, annak marad az utca, télen az aluljárók. Egy hajléktalan-ellátásban nagy tapasztalatokkal rendelkező kollégám szerint maximum öt év az, amit így az utcán túl lehet élni. A hideg, az embertelen körülmények kikezdi a szervezetet, és a betegségek halmozottan jelentkeznek. Nincs lehetőség a gyógyszerek rendszeres szedésére, az egészséges táplálkozásra, sőt néha a nem egészségesre sem, viszont az alkohol annál többet szerepel az étrendben. Bizony kevesen lennének, akik mínusz tíz fokban józanul kibírnák reggelig az aluljáróban fekvő. S kevesek számára adna lelkiert a másnaphoz a hit, hogy egyszer minden jóra fordul. Az olcsó bor mámorában talán a világ, mely kitaszítja fiait, nem tűnik olyan kegyetlennek.

„A hajléktalan emberek számát ma Magyarországon közel 30-35 ezerre becsülhetjük, ebből Budapesten húszezer él. Az ország területén közel nyolcezer szálláshely működik, a nappali melegedőkben és a népkonyhákban ötezer személy kap naponta

ellátást, azonban a téli időszakban mindez évek óta kevésnek bizonyul.”¹²

De a fogalom nem egyértelmű! Ki számít hajléktalannak? Vannak, akik azokat az embereket sorolják ide, aki nem lakásban, vagy valamilyen lakhatásra alkalmas, a hatóságok által lakcímként elfogadható helyen élnek. Mások csak a közterületen alvókat sorolják ide. De hallottam olyan megállapítást is, hogy mindenki hajléktalan, aki az emberi életre méltatlan körülmények között él.

Nos, ha az utóbbit fogadom el, akkor a hajléktalanok száma igencsak megemelkedik!

A hajléktalanság okai

Gyakorlat: Gondold végig, hogy mit szoktál érezni, ha az utcán hajléktalan embert láatsz? Mit teszel, ha hozzád fordul és kérdez vagy kér valamit?

Sokan elítélik a hajléktalanokat anélkül, hogy ismernék életútjukat, tragédiájukat.



János 60 év körüli magas, büszke tartású úr volt, amikor megismertem. 40000 forint lakbérhátralékot halmozott fel, ennek rendezését intézte szociális munkás kollégám. János kevés nyugdíjából és segélyek segítségével kiegyenlítette

¹² Forrás: Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium. (<http://www.eszcsm.hu/eszcsm/eszcsm.head.page?nodeid=320>)

elmaradását. Sikernek könyveltük el az eseményeket, hiszen azt hittük, megmentettük lakhatását. Szoba-konyhás, komfort nélküli lakása egy nagyon lepusztult környék igen-igen omladozó házában adott otthont az egykori élsportolónak, Jánosnak. Az Európa-bajnok sportoló két diplomával rendelkezett, mindkettőt Angliában szerezte sok-sok évvel ezelőtt. Fiatal tehetségek nőttek fel a keze alatt. Az egykor sikeres atléta nehéz életutat tudott maga mögött. Családjával nem tartotta a kapcsolatot, nem kért tőlük segítséget, sőt azt sem akarta, hogy orvos lányai megtudják milyen keserű az élete a nyomor közepén. Szégyellte, hogy alkoholista lett.

Nem sokáig örülhettünk a sikernek, mert kiderült, hogy ugyan nem áll már fenn a tartozás, de az önkormányzat felmondta a bérleti jogviszonyt, és a bíróságon kimondták az ítéletet: ki kell fizetni a hátralékot, és el kell hagyni a lakást. Nos, a pénz kifizetésével csak az ítélet egyik felének tettünk eleget. Az ügy a végrehajtóhoz került, aki egy hűvös novemberi reggelen megjelent a rakodómunkásokkal a lakás kiürítésére. Semmit sem tehettünk. Az önkormányzat helyi rendeletéből hiányzott az a mondat, hogy amennyiben a bérlő teljesíti kötelezettségét, a bérlői jogviszony helyreállítható.

A végrehajtó megállíthatatlanul jött, és kilakoltatott. Amikor a helyszínre érkeztem, már végeztek a könyvek és az apró dolgok eltávolításával. Leszedték az ablakokat és a földszinti lakásból vasvillával kidobáltak mindent az udvarra. A kopott bútorok és a koszos edények úgy halmozódtak fel, mintha lomtanítás volna. A végrehajtó fel-alá járkált a lakás és a szeméthalom között.

„Nézzé Ildikó, ez nem ember, ez Senecán tapos!” – kiáltotta János, amikor a végrehajtó átgyalogolt egy régi, kopott könyvön. János felkapta a kincset, és zsebébe rejtette. Mivel kollégám beteg volt, nekem jutott a családsegítőből az a szerep, hogy Jánost elkísérjem egy hajléktalanszállóra.

A nagy szatyorba én pakoltam be mindazt, amit gondoltam. Szabadon válogathattam a hajdani bajnok ruhái között. Tettem be törölközőt, fehérneműt, pulóvert. A pakolás közben kezembe akadt egy aranyérem, azt is a megmenetlők közé rejtettem. A szobából kifelé leakasztottam a falról a keresztet, és az érem mellé csúsztattam.

Taxival mentünk, mert Jánosnak beteg volt a keze, nem cipelhetett, és én sem bírtam volna el a szatyrokat. A taxis nagy sportrajongó volt, felismerte Jánost. Nem kért pénzt a fuvarért.

A hajléktalansághoz vezető ok a lakhatás elvesztése. Ennek oka egyrészt a lakáshiány vagy a meglévő lakás elvesztése. Tehát a hajléktalanoknak két típusa van: akinek sosem volt otthona, illetve aki azt valamiért elvesztette. Nagyon sok hajléktalan valaha munkásszállón élt. A munkanélküliség elterjedésével, a nagyvállalatok megszűnésével felszámolták a munkásszállókat is. Ezeknek az embereknek a többsége már nem mehett vissza oda, ahol korábban lakott. A volt állami gondozottak nagy része szintén munkásszállón lakott, miután nagykorúvá vált. Nekik és még jó néhány társuknak nem maradt más, mint a hajléktalan életforma. Sok hajléktalan férfi a válás után mindenét otthagya feleségére, gyermekeire. Így az asszonyt és a családot biztonságban tudják, és esetleg örökre kilépnek az életükből.

A hajléktalanok kilátásai

Ha valakinek egyszer az utca lesz az otthona, nagyon nehéz gyökereket eresztetni, a flaszter ellenáll. Az utcáról nem lehet bejárni dolgozni, így esély sincs rá, hogy valaha megfizessen egy albérletet. Aki bekerül valamelyik hajléktalan-ellátó intézménybe, annak szerencséje lehet. Talán ő lesz a kiválasztott aki, egy az ezer közül, nyer valamilyen

lakáspályázaton, vagy megismerkedik valakivel, akinek van lakása. Ez utóbbira igen kicsi az esély, mert a hajléktalanok egyre-másra vágják el maguk körül a szálakat, míg teljesen elmagányosodnak. Támogató kapcsolat nélkül pedig szinte lehetetlen kikerülni ebből a helyzetből. 1996-ban, a hajléktalan TBC-szűrés első évében arra a kérdésre, hogy kitől kap segítséget, a megkérdezettek 87 százaléka azt válaszolta, hogy senkitől.

Legtöbbjük alkalmi munkából, üvegezésből, kartonozásból tartja fenn magát. Van, akinek a koldulás az egyetlen lehetősége.

Az utcán kolduló személyt eltérően ítélik meg az emberek. Van, aki röstelli tehetlenségét, és inkább elfordul, amikor elmegy egy földön heverő kalap mellett. Van, akit kifejezetten dühít, hogy rá kell nézni a falábra, és legszívesebben belerúgna, de fából van, s így nem okozna elég nagy fájdalmat. Van, aki pár forintot dob a kalapba, de amint arrébb lép, újabb kalapba ütközik. Aki adni szeretne ezeknek az embereknek, annak is válogatnia kell, hiszen mindenkinek nem tud adni.

Jó néhány éve azt hallottam egy tanárnőtől, hogy nincs jogunk válogatni a segítséget kérők között, ő mindenkinek ad, aki hozzá fordul. Akkortájt egy aluljáróban egy, maximum két személy kérélelő tekintete ejtette zavarba a rohanó tömeget. Azt hiszem, mára a tanári fizetés nem fedezné egy budapesti belvárosi séta ilyen irányú költségeit. Csak az a kérdés, hogy érzünk-e büntudatot, és ha igen, akkor ennek ereje kinyitja-e a pénztárcánkat, vagy becsempész-e némi borút az addig derűs napunkba. S az árnyék ereje sem mellékes! Lehet annyira erős is, hogy esetleg jelentkezzünk valamely oktatási intézmény szociális munkás szakára.

Néhány kapcsolódó link:

Szegénység:

[www.szochalo.hu/tudomany/temak/szegenyseg/index.php]
[www.dura.hu/hirek/2002/01/ferge.htm]
[www.tarki.hu/common/imago/1999/mh19991213.html]

Munkanélküliség:

[www.tarki.hu/adatbank-h/panelcd/pub/mhpszaro/12.html]
[www.magyarorszag.hu/ugyintezo/ugyleirasok/munkavallalas/munkanelkuliseg/munkanelkuliseg.html]
[www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hirek/fobbmut/fmfog.html]
[www.mimi.hu/politika/munkanelkuliseg.html]

Hajléktalanság:

[[www.szochalo.hu/ modules.php?name=News&file=article&sid=2229](http://www.szochalo.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=2229)]

[www.mmszbp.hu/hajlektalanh.html]

[www.menhely.hu/2_hajlektalanok.htm]